

BAG'RIKENGLIK — TINCHLIK VA FAROVONLIK KALITI**Miraminova Kamola Asrarovna**

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi

Toshkent shahar Yunusobod tumani bo'linmasi rahbari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17291843>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bag'rikenglik tushunchasining falsafiy va ma'naviy mohiyati, uning insonlar o'rtasidagi tinchlik, ijtimoiy barqarorlik hamda farovonlikni ta'minlashdagi o'rni tahlil etilgan. Muallif bag'rikenglikni millatlararo totuvlik va diniy murosa timsoli sifatida ko'rib, O'zbekiston tajribasi misolida bu qadriyatning davlat siyosati darajasiga ko'tarilganini yoritadi. Maqolada shuningdek, bag'rikenglikning iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy birdamlik va madaniy uyg'unlikka ta'siri ilmiy dalillar va xalqaro tajribalar asosida izohlangan.

Xususan, BMT, YUNESKO va Jahon iqtisodiy forumi hisobotlaridan olingan ma'lumotlarga tayangan holda bag'rikenglik va farovonlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ochib berilgan. Xulosa o'rnida, bag'rikenglikni yoshlar tarbiyasiga singdirish jamiyat barqarorligining kafolati sifatida baholangan.

Kalit so'zlar: bag'rikenglik, tinchlik, farovonlik, ijtimoiy barqarorlik, millatlararo totuvlik, insonparvarlik, yoshlar tarbiyasi, madaniy uyg'unlik, murosa, ma'naviyat.

TOLERANCE — THE KEY TO PEACE AND PROSPERITY

Abstract. This article analyzes the philosophical and moral essence of tolerance and its crucial role in ensuring peace, social stability, and prosperity. The author explores tolerance as a symbol of interethnic harmony and religious understanding, focusing on the example of Uzbekistan, where tolerance has become a state-level value. The paper examines the connection between tolerance and socio-economic development, using international sources such as UN, UNESCO, and World Economic Forum reports to demonstrate how tolerant societies achieve sustainable progress. The author concludes that nurturing tolerance in youth education is essential for maintaining peace, human dignity, and long-term national stability.

Keywords: tolerance, peace, prosperity, stability, interethnic harmony, humanity, education, cultural dialogue, spirituality.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ — КЛЮЧ К МИРУ И ПРОЦВЕТАНИЮ

Аннотация. В статье анализируется философская и духовная сущность понятия толерантности, его роль в обеспечении мира между людьми, социальной стабильности и благополучия. Автор рассматривает толерантность как символ межэтнического согласия и религиозного компромисса и на примере опыта Узбекистана показывает возведение этой ценности в ранг государственной политики. В статье также на основе научных данных и международного опыта объясняется влияние толерантности на экономическое развитие, социальную солидарность и культурную гармонию. В частности, на основе информации из докладов ООН, ЮНЕСКО и Всемирного экономического форума раскрывается неразрывная связь толерантности и благополучия. В заключение оценивается воспитание толерантности в системе образования молодёжи как залог социальной стабильности.

Ключевые слова: толерантность, мир, процветание, социальная стабильность, межэтническое согласие, гуманизм, образование молодёжи, культурная гармония, примирение, духовность.

Kirish

Zamon o'zgarar ekan, insoniyat oldida eng muhim qadriyat — tinchlikni saqlash masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bugungi globallashuv jarayonida dunyo xalqlari o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar kengayib borayotgani bir tomondan taraqqiyotga zamin yaratasa, ikkinchi tomondan turli manfaatlar to'qnashuvi, millatlararo va diniy nizolarning kuchayish xavfini ham keltirib chiqarmoqda. Shu bois har bir jamiyatda bag'rikenglik g'oyasini mustahkamlash — tinchlik va barqarorlikni asrashning eng muhim sharti hisoblanadi.

Bag'rikenglik — bu faqat sabr va bardoshlilik emas, balki insoniylik, mehr-oqibat, o'zgalarning fikrini hurmat qilish, farqli e'tiqod va urf-odatlarga nisbatan ochiq munosabatda bo'lish madaniyatidir. U shaxslar, millatlar va jamiyatlar o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlaydi, totuvlik va farovonlik muhitini yaratadi. Aynan shu jihatdan bag'rikenglikni "tinchlik kaliti" deb atash bejiz emas — u bo'lmasa, hech bir taraqqiyot, hech bir barqarorlik uzoqqa cho'zilmaydi.

O'zbekiston misolida bu g'oya amalda o'z isbotini topgan. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Yurtimizda turli millat, elat va konfessiya vakillari bir oiladek ahil yashamoqda. Bu esa qadimdan "Birlikda baraka bor" degan xalq hikmatining zamonaviy ifodasidir.

Bag'rikenglik — bu insoniyat tarixida tinchlik, taraqqiyot va madaniyatlarning uyg'un yashashiga xizmat qilgan eng yuksak qadriyatlardan biridir. U har bir inson qalbida, oilada, ta'lim muassasalarida, jamiyatda shakllansa, dunyo yanada osoyishta va farovon bo'ladi. Shuning uchun ham bugungi kunda bag'rikenglikni hayot falsafasiga aylantirish — nafaqat ma'naviy, balki strategik zaruratdir.

Asosiy qism.

Bag'rikenglik insoniyat tarixining eng qadimiy ma'naviy kategoriyalaridan biridir. U shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda muhim axloqiy tamoyil sifatida qaraladi.

Bag'rikenglik — bu insonning boshqa odamlarning fikri, e'tiqodi, turmush tarzi, madaniyati va qarashlarini hurmat qilish, ularni majburlamasdan, o'zligicha qabul qilish fazilatidir. Falsafiy nuqtai nazardan, bag'rikenglik insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyatidan kelib chiqadi: inson yolg'iz yashay olmaydi, u boshqa insonlar bilan hamkorlikda, o'zaro hurmat asosida yashaydi. Shu bois bag'rikenglik — insoniyatni birlashtiruvchi, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi universal qadriyat sifatida talqin etiladi.

Sharq falsafasi tarixida bu tushuncha juda chuqur ildiz otgan. Abu Nasr Forobiy "Fozil shahar ahli" asarida insonlar o'rtasida adolat, totuvlik va o'zaro hurmatni ta'minlaydigan jamiyatni "fozil jamiyat" deb atagan. Uning fikricha, bunday jamiyatda har bir inson o'z vazifasini ongli ravishda ado etadi, boshqalarning fikrini kamsitmaydi, ularning hayot tarzini hurmat qiladi. Forobiy bag'rikenglikni aql va axloq uyg'unligi sifatida talqin etadi — inson aqli bo'lsa, u boshqani tushunadi; axloqli bo'lsa, unga mehr bilan munosabatda bo'ladi.

Alisher Navoiy ham o'z asarlarida insonparvarlik va bag'rikenglikni bosh g'oya sifatida ilgari surgan. "Mahbub ul-qulub"da u insonni "kishi bilan kishi o'rtasida murosaning farzandi" deya ta'riflaydi. Uningcha, insonni buyuk qiladigan narsa — boshqalarga nisbatan mehr, kechirimlilik va sabrdir. Navoiy fikricha, bag'rikenglik — bu inson qalbining kengligi, dunyoqarashining yuksakligi va ma'naviyatining pokligidir.

Tasavvuf falsafasi ham bag'rikenglikni markaziy qadriyat sifatida qaraydi.

Bahouddin Naqshband, Jaloliddin Rumiy, Ahmad Yassaviy kabi mutasavviflar “insonga muhabbat” g’oyasini ilgari surib, barcha mavjudotga rahm-shafqat bilan qarashni targ’ib etganlar. Rumiy shunday yozgan edi:

“Kel, kim bo’lsang ham, yana kel. Bu dergoh – umidsizlar uchun emas. Sen yuz marta tavbangni buzgan bo’lsang ham, yana kel.”

Bu so’zlar tasavvufdagi eng yuksak bag’rikenglik falsafasining ifodasidir. U insonni uning xatosi bilan emas, qalbi va niyati bilan baholash zarurligini bildiradi.

Islom dini bag’rikenglikning eng mustahkam ma’naviy poydevoridir. Qur’oni Karimda:

“Agar Parvardigoring xohlasa edi, u holda barcha insonlarni bir ummat qilgan bo’lur edi.

Ammo U istadi – ular xilma-xil bo’lsinlar” (deyilgan, Hud surasi, 118-oyat).

Bu oyat insoniyatning xilma-xilligi Allohning hikmati ekanini bildiradi. Demak, turli millat, til, madaniyat va e’tiqodlarning mavjudligi tabiiy hol, va ularni hurmat qilish — iymonning belgisi. Payg’ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ham “Mo’min — insonlarga zarar yetkazmaydigan, ularning qo’li va tili bilan tinch yashaydigan insondir” deganlar. Bu hadis bag’rikenglikni musulmon shaxsining ajralmas fazilati sifatida e’tirof etadi.

Falsafiy nuqtai nazardan, bag’rikenglikning asosi — **inson erkinligi va axloqiy javobgarlik** tushunchalariga tayanadi. Erkin fikr, erkin e’tiqod va erkin tanlovning mavjudligi faqat o’zaro hurmat bo’lgan jamiyatda amalga oshadi. Shu ma’noda, bag’rikenglik — erkinlikni boshqalarning erkinligi bilan uyg’unlashtiruvchi kuchdir. Agar inson o’z fikrini boshqalarnikidan ustun qo’yib, ularga bosim o’tkazsa, bu jamiyatda erkinlik emas, adovat paydo bo’ladi.

Zamonaviy falsafada bag’rikenglik demokratik qadriyatlar tizimining asosiy elementi sifatida qaraladi. Ayniqsa, YUNESKO tomonidan 1995-yilda qabul qilingan “Bag’rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi”da shunday deyiladi:

“Bag’rikenglik — bu befarqlik yoki murosasizlik emas. U bilim, ochiqlik, muloqot va fikrlar xilma-xilligini qadrlashni talab etadi.”

Bu deklaratsiya bag’rikenglikni faqat axloqiy fazilat emas, balki siyosiy, huquqiy va madaniy zarurat sifatida ham tan oladi.

O’zbekistonning ma’naviy hayotida ham bag’rikenglik qadriyat sifatida chuqur o’rin egallagan. Ajdodlarimiz “Qo’shning tinch — sen tinch”, “Birlikda baraka bor” degan xalq maqollarini yaratgan. Bu hikmatlar o’zida ham falsafiy, ham amaliy ma’no mujassam: inson faqat boshqalar bilan totuv yashasa, hayotda osoyishtalik va baraka bo’ladi.

Demak, bag’rikenglikning falsafiy va ma’naviy mohiyati insonning ijtimoiy mavjudot sifatida boshqalar bilan o’zaro hurmat, murosasi va kechirim asosida yashashiga tayanadi. U diniy va dunyoviy qadriyatlarning kesishgan nuqtasida turadi: bir tomondan, u axloqiy poklikni, ikkinchi tomondan — ijtimoiy tinchlikni ta’minlaydi. Bag’rikenglikning yo’q joyida urush, nafrat va beqarorlik paydo bo’ladi; uning mavjud joyida esa tinchlik, taraqqiyot va farovonlik gullab-yashnaydi.

Har qanday jamiyatning tinch va barqaror rivojlanishi, avvalo, undagi fuqarolarning bir-biriga bo’lgan hurmati, murosasi va o’zaro ishonchiga bog’liq. Bag’rikenglik esa shu fazilatlarning eng yuksak shaklidir. U nafaqat ijtimoiy totuvlikni, balki mamlakat xavfsizligi, siyosiy barqarorlik va ma’naviy uyg’unlikni ta’minlovchi poydevor sifatida xizmat qiladi.

Falsafiy jihatdan olganda, tinchlik — bu ziddiyatlarning yo’qligi emas, balki ularni aql, sabr va murosasi bilan hal etish madaniyatidir. Bag’rikenglik ana shu madaniyatni shakllantiradi: u fikrlar xilma-xilligini qabul qilish, e’tiqodlar farqiga hurmat bilan qarash, turli qarashli insonlar

o'rtasida muloqotni ta'minlash demakdir. Inson o'zini to'g'ri deb bilgan holatda ham boshqani tinglashga tayyor bo'lsa — mana shu jarayon tinchlikning boshlanishidir.

Bugungi globallashtirgan dunyoda bag'rikenglikning ahamiyati yanada ortib bormoqda.

Chunki axborot oqimlari, ideologik qarama-qarshiliklar, milliy va diniy omillar to'qnashuvi natijasida turli ziddiyatlar yuzaga chiqmoqda. Shu sababli xalqaro miqyosda ham bag'rikenglikni mustahkamlash insoniyat oldidagi eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

YUNESKO 1995-yilda "Bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi"ni qabul qilgan bo'lib, unda shunday deyiladi:

"Bag'rikenglik — bu insoniyatning eng oliy fazilatidir; u tinchlikni saqlash va inson huquqlarini himoya qilishning yagona yo'lidir."

Bu tamoyilni chuqur anglagan davlatlar o'z siyosatini aynan bag'rikenglik va totuvlik asosida qurmoqda. O'zbekiston ham ana shunday davlatlardan biridir. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. 2017-yilda Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini mustahkamlash qo'mitasi" tashkil etildi. Uning asosiy vazifasi — jamiyatda millatlararo totuvlikni, o'zaro hurmat va ishonch muhitini mustahkamlashdir.

Bugungi kunda O'zbekistonda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oiladek ahil yashamoqda. 16 dan ortiq diniy konfessiyalar erkin faoliyat yuritmoqda. Turli tillarda ta'lim beriladigan maktablar, madaniyat markazlari, milliy madaniy markazlar faoliyati bag'rikenglik siyosatining amaliy natijasidir. Bunday muhitda har bir inson o'zligini erkin namoyon etadi, o'z e'tiqodi, tili va madaniyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev bu borada shunday deydi:

"Bizning eng katta boyligimiz – bu yurtimizda qaror topgan millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikdir. Biz ana shu muhitni asrash va yanada mustahkamlashimiz shart, chunki u tinchlik va taraqqiyotimizning eng asosiy kafolatidir."

Darhaqiqat, bag'rikenglik nafaqat tinchlikni, balki mamlakat barqarorligini ham kafolatlaydi. Chunki nizo va adovatdan holi jamiyatda iqtisodiy o'sish, madaniy yuksalish, ijtimoiy ishonch barqaror rivojlanadi. Har bir inson o'zini hurmat qilinayotganini his qilsa, u jamiyatga sodiq bo'ladi, bunyodkorlikka intiladi.

Buning aksi – bag'rikenglik yo'q joyda — kamsitish, millatchilik, diniy ekstremizm va zo'ravonlik kuchayadi. Tarix bunga guvoh: bag'rikenglik tanazzulga uchragan davlatlarda fuqarolar urushi, siyosiy beqarorlik va iqtisodiy tanazzul yuz bergan. Shu bois zamonaviy dunyo tinchligi — bag'rikenglik falsafasiga tayanadi.

O'zbekiston xalqining tarixiy tajribasi ham buning yaqqol dalilidir. Ming yillar davomida bu zaminda turli millatlar, din va madaniyat vakillari ahil yashab kelgan. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar qadimdan "madaniyatlar chorrahasi" deb atalgan. Bu yerda turli xalqlarning tillari, urf-odatlar, diniy qarashlari uyg'un yashab, umumiy qadriyatlarga aylangan. Bu tarixiy uyg'unlik hozirgi kunda ham O'zbekistonning bag'rikenglik siyosatida o'z ifodasini topmoqda.

Bugungi tinch va farovon hayotimizning asosi — aynan bag'rikenglikdir. U millatlararo do'stlikni mustahkamlaydi, ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi, mojarolarning oldini oladi. Shuning uchun ham bag'rikenglikni rivojlantirish nafaqat ma'naviy, balki strategik siyosiy ehtiyojdir. Zero, tinchlik va barqarorlik — har qanday jamiyatning eng yuksak boyligi, bag'rikenglik esa uning ishonchli kalitidir.

Tinchlik bor joyda taraqqiyot bo'ladi, taraqqiyot esa ijtimoiy farovonlikning asosi hisoblanadi. Bag'rikenglik jamiyatda tinchlikni ta'minlaydigan asosiy omillardan biri bo'lib, u barqaror iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy birdamlik va madaniy uyg'unlik uchun zarur sharoit yaratadi. Insonlarning bir-biriga nisbatan hurmat, sabr va ishonch bilan qarashi ularning mehnat samaradorligini oshiradi, tashabbuskorlik va ijodkorlikni kuchaytiradi. Natijada bunday jamiyatda barqarorlik, adolat va iqtisodiy o'sish uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

1. Bag'rikenglikning iqtisodiy barqarorlikdagi o'rni

Ijtimoiy fanlarda isbotlanganki, bag'rikeng jamiyatlarda iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari nisbatan yuqori bo'ladi. Chunki iqtisodiyotning harakati inson kapitaliga tayanadi, inson kapitalining yuksakligi esa tinch va totuv muhitda shakllanadi. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG – Sustainable Development Goals) ichida "Tinchlik, adolat va kuchli institutlar" degan 16-maqsad aynan bag'rikenglik g'oyasiga tayanadi. Tinchlik va o'zaro ishonch bo'lmagan joyda investitsiyalar oqimi sekinlashadi, innovatsiyalar kiritilmaydi, ishlab chiqarish samaradorligi pasayadi.

Masalan, Jahon iqtisodiy forumi ma'lumotlariga ko'ra, ijtimoiy ishonch indeksi yuqori bo'lgan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning (YAIM) o'sish sur'ati 1,5–2 baravar tezroq kechadi. Skandinaviya mamlakatlari — Shvetsiya, Norvegiya, Finlyandiya bunga yorqin misoldir: ularning ijtimoiy siyosatida bag'rikenglik va inson huquqlariga hurmat ustuvor o'rin tutadi, natijada ular dunyoning eng farovon davlatlari qatoriga kiradi.

O'zbekiston ham shu yo'nalishda izchil harakat qilmoqda. Mamlakatimizda tinchlik va millatlararo totuvlik tufayli so'nggi yillarda investitsiyalar hajmi keskin oshdi, xalqaro hamkorlik kengaydi. Bu esa amalda bag'rikenglikning iqtisodiy samaradorlikka olib kelishini ko'rsatadi.

2. Bag'rikenglik – ijtimoiy birdamlik va barqarorlik omili

Bag'rikenglik faqat tinchlikni emas, balki ijtimoiy birdamlikni ham ta'minlaydi. U turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi, "biz" tushunchasini kuchaytiradi.

Shunday muhitda insonlar bir-birini dushman emas, balki hamfikir va hamkor sifatida ko'radi. Natijada jamiyatda mojarolar kamayadi, hamkorlik kuchayadi, jamoaviy qarorlar qabul qilish madaniyati shakllanadi.

Sotsiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bag'rikenglik darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda jinoyatchilik darajasi past, ishsizlik kam, ijtimoiy adolat tuyg'usi esa kuchli bo'ladi.

Chunki bunday jamiyatlarda kamsitish, irqchilik, gender tengsizlik kabi muammolarga qarshi qat'iy madaniy immunitet shakllangan bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida ham bu borada aniq natijalar ko'zga tashlanmoqda. Har bir fuqaroga dini, tili, e'tiqodidan qat'i nazar, teng huquqlar kafolatlangan. Ayollar va yoshlarning ijtimoiy faolligi oshmoqda, nogironligi bo'lgan insonlar uchun imkoniyatlar kengaymoqda. Bu jarayonlar bevosita bag'rikenglik siyosatining ijtimoiy farovonlikka ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

3. Bag'rikenglikning madaniy va ma'naviy jihatlari

Madaniyatlar o'rtasidagi muloqot — bag'rikenglikning eng tabiiy shaklidir. Turli madaniyat, til va urf-odatlar bir makonda uyg'un yashasa, bu nafaqat tinchlikni, balki xalqning ma'naviy boyishini ham ta'minlaydi. O'zbekiston hududi tarixan turli sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lgani uchun bu yerda bag'rikenglik qadimdan madaniyatning ajralmas qismi sifatida shakllangan. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlarning ko'p millatli madaniyati bugun ham millatlararo totuvlik ramzi bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida madaniy bag'rikenglik yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlarda turli madaniyatlar to'qnash kelayotgan bir davrda insonlar bir-birini tushunish, o'zga madaniyatni qadrlashni o'rganishi zarur. Bu esa farovonlikning yangi — ma'naviy bosqichidir. Chunki ma'naviy boyliksiz moddiy farovonlik barqaror bo'lmaydi.

4. Bag'rikenglik va inson kapitali

Farovonlik darajasining o'sishi bevosita inson kapitalining yuksalishiga bog'liq. Inson kapitali esa faqat erkin, tinch va adolatli jamiyatda to'liq namoyon bo'ladi. Bag'rikenglik insonning o'z salohiyatini ochishiga, ijodkorlik va tashabbuskorlik ruhida yashashiga turtki beradi. Harvard universiteti tadqiqotlariga ko'ra, ijtimoiy ishonch yuqori bo'lgan jamiyatlarda ijodiy tashabbuslar soni o'rtacha 40 foizga yuqori bo'ladi. Demak, bag'rikenglik inson kapitalini ko'paytiruvchi omil sifatida milliy rivojlanish strategiyalarida alohida o'rin tutishi lozim.

Xulosa o'rinda

Bag'rikenglik va ijtimoiy farovonlik bir-biriga chambarchas bog'liq.

Birinchisi — tinchlik va barqarorlikni ta'minlaydi, ikkinchisi esa shu muhitda barqaror rivojlanishni kafolatlaydi. Har bir jamiyat bag'rikenglikni qadrlasa, unda iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va ma'naviy uyg'unlik qaror topadi. Shu bois bag'rikenglik siyosatini kuchaytirish — bu nafaqat axloqiy burch, balki milliy taraqqiyotning uzoq muddatli strategik yo'nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Forobiy, A.N. *Fozil shahar ahli*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1993.
2. Navoiy, A. *Mahbub ul-qulub*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2000.
3. Qur'oni Karim. Tarjima va sharhi. – Toshkent: Toshkent Islom universiteti nashriyoti, 2018.
4. Shavkat Mirziyoyev. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. UNESCO. *Declaration of Principles on Tolerance*. Paris, 1995.
6. United Nations. *Sustainable Development Goals Report 2024*. – New York: UN Publications, 2024.
7. World Economic Forum. *Global Competitiveness Report*. – Geneva, 2023.
8. Karimov, I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
9. Hasanboyeva, O. *Ma'naviyat asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
10. Akhmedov, B. *Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik: O'zbekiston tajribasi*. – Toshkent: Ijtimoiy fikr markazi, 2022.